

Jan Noordegraaf

Reilen en zeilen van 't kofschip¹

Uit: Jan Noordegraaf, *Voorlopig verleden. Taalkundige plaatsbepalingen 1797-1960*. Münster: Nodus Publikationen 1997, 215-217. ISBN 3-89323-276-1.

Aan het begin van zijn speurtocht naar ezelsbruggen legde J.M. van der Horst in 1982 de lezers van *Onze Taal* de vraag voor: wie is de bedenker van 't kofschip? Ik kon hem toen alleen vertellen dat deze ezelsbrug al in 1885 gebruikt werd.² De veelschrijvende Taco H. de Beer (1838-1923) publiceerde in *De Amsterdammer* van 25 juli en 1 augustus 1885 namelijk enkele stukken over het onderwijs in de moedertaal waarin 't kofschip zonder nadere uitleg genoemd wordt.³ En in het eerste deel uit 1877 van Willem Lodewijk van Heltens (1849-1917) *Kleine Nederlandsche spraakkunst*, dat over "rededeelen en spelling" gaat, vond ik later deze ezelsbrug ook zonder commentaar vermeld op bladzijde 5. Maar de herkomst van 't kofschip was met dit alles nog niet bekend.

Bij deze gelegenheid wil ik een wat meer gedetailleerd antwoord geven: 't kofschip werd bijna 140 jaar geleden geïntroduceerd en wellicht ook bedacht door niemand minder dan L.A. te Winkel. De naam Te Winkel zal de meeste lezers wel vertrouwd in de oren klinken. Hij wordt vanwege spelling en woordenboek bijna altijd direct gekoppeld aan die van de Leidse hoogleraar Matthias de Vries (1820-1892), wat al te vanzelfsprekend vind ik vaak.

Dr. Lammert Allard te Winkel (1809-1868), de verstokte vrijgezel die in de zevende druk van de Winkler Prins nog als de vader van de literair-historicus Jan te Winkel (1847-1927) vermeld stond, was een erudiet en scherpzinnig taalkundige. Zijn taaltheoretische inzichten zijn naar mijn smaak interessanter dan hetgeen hij heeft gepresteerd op het gebied van spelling en woordenboek. Maar wat de spelling betreft, met 'De Vries en Te Winkel' heeft 't kofschip niet direct te maken. In oktober 1858 schreef Te Winkel, toen nog leraar aan het Leidse gymnasium, een voorbericht bij zijn boekje *De Nederlandsche spelling onder beknoppte regels gebragt*. Met de uitgave ervan hoopte hij in een behoefte te voorzien, schreef hij, vooral bij "den onderwijzersstand". In 274 regels, bestemd om nagenoeg geheel van buiten geleerd te worden, ontvouwde Te Winkel "de toenmaals nagenoeg algemeen gevolgde spelling van SIEGENBEEK", zoals hij dat later zou formuleren. Hij veroorloofde zich slechts een enkele afwijking van dat stelsel.

In een van die 274 regels wordt 't kofschip ten tonele gevoerd. "De tijdsuitgang *-de* verandert in *-te* achter de scherpe medeklinkers", lezen we op pagina 27. Voor die scherpe medeklinkers wijst Te Winkel ons terug naar regel 129, op pagina 14, en daar staat dan: "De *scherpe medeklinkers* zijn dus zes in getal: *p, f, k, ch, t* en *s*; zij worden gehoord in: 'het kofschip'."

Het boekje van Te Winkel kreeg "eene boven alle verwachting gunstige ontvangst". Daarom maakte hij er een passend werkje bij met 1123 gedetailleerde vragen en opdrachten: *Oefeningen in de kennis en toepassing der spelregels. Een vraagboekje ten gebruike bij: De Nederlandsche spelling onder beknoppte regels gebragt* (1861). Een van de opdrachten luidt: "Hoeveel scherpe medeklinkers zijn er in 't geheel? En noem ze op." Een opdracht die de studerende onderwijzer direct naar de regel met 't kofschip stuurt. Te Winkel laat hierop de als "moeilijk" aangeduide vraag volgen: "Heeft de onderscheiding in zachte en scherpe medeklinkers eenig nut?" Dit soort vragen moest de lezer oplossen door vergelijking en combinatie van verschillende regels.

De Nederlandsche spelling beleefde enkele herdrukken voordat het in 1865 in aangepaste en uitgewerkte vorm verscheen als *Leerboek der Nederlandsche spelling*. Onder die laatste titel is het tot in de jaren negentig van de vorige eeuw herdrukt. Het kan niet anders of 't kofschip is vooral via de boekjes van Te Winkel bij "den onderwijzersstand" bekend geworden. Men wees in die kringen dan ook op "Dr. L.A. te Winkel's

---

¹ Oorspronkelijk gepubliceerd in *Onze Taal* 52 (1983), 125.

² Zie *Onze Taal* 51 (1982), 76 en 107.

³ De stukken zijn herdrukt in *Noord en Zuid* 9 (1886). De term staat op bladzijde 319 van die jaargang.

hulpmiddel 't kofschip'.⁴

Voor de volledigheid zij vermeld dat Te Winkel in zijn *Leerboek* ook de *b* tot de scherpe medeklinkers rekent en daar dan ook spreekt van *het kofschip*. Dit heeft de oorspronkelijke ezelsbrug niet kunnen veranderen; Te Winkel zelf merkte al op: “De onderscheiding in zachte en scherpe medeklinkers geschiedt, omdat zij invloed heeft op de spelling van een groot aantal woorden; alleen ten opzichte van de *b* is het onverschillig te weten, dat zij scherp is.”

Ook voor de “vloeiende letters” (*l, m, n* en *r*) gaf Te Winkel in 1859 een nog steeds bekend klassiek geheugensteuntje: deze letters “komen voor in het woord *molemaar*”. Te Winkel kon dat gemakkelijker doen dan wij. Hij rekende maar met twee “neusletters”, de *m* en de *n*, zodat de *ng* buiten beschouwing bleef.

Dat 't kofschip door toedoen van Te Winkel ruime bekendheid heeft gekregen, lijkt me wel duidelijk. Of hij ook méér heeft gedaan dan het vastleggen van een mondelinge traditie, is een vraag waarop ik het antwoord nog schuldig moet blijven.

Literatuur

de Beer, Taco H.

- 1879 Bespreking van *Verbuigingen en vervoegingen der Nederlandsche Taal* door H. de Geus. 2e dr. Amsterdam 1878. *Noord & Zuid*. 2: 231-232.
- 1886 “Waarom slagen er zoo weinig hoofd- en hulponderwijzers en hoe staat het ten onzent met het onderwijs in de moedertaal”. *Noord & Zuid*. 9: 317-324. (Overgenomen uit *De Amsterdammer*, 25 juli en 1 augustus 1885.).

van Helten, W.H.

- 1877 *Kleine Nederlandsche spraakkunst*. I. *Rededeelen en spelling*. Rotterdam: O. Petri.

van der Horst, J.M.

- 1982a “Het Gezegde & Co.”. *Onze Taal*. 51: 76.
- 1982b “Het Gezegde & Co.”. *Onze Taal*. 51: 107.

te Winkel, L.A.

- 1859 *De Nederlandsche spelling onder beknopte regels gebracht*. Leiden: D. Noothoven van Goor.
- 1861 *Oefeningen in de kennis en toepassing der spelregels. Een vraagboekje ten gebruike bij: De Nederlandsche spelling onder beknopte regels gebracht*. Leiden: D. Noothoven van Goor.

[*Addendum 29 augustus 2001*: zie ook [Kees van der Zwan,] “Wie bedacht 't kofschip?”, *Onze Taal* 67 (1998), no. 6, 157.]

---

⁴ Cf. Taco de Beer in *Noord & Zuid* 2 (1879), 232.